

Дзьобань А.П.

МЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НА ШЛЯХУ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Сучасні соціокультурні реалії актуалізують нагальну потребу всебічного осмислення докорінних проблеми забезпечення національної безпеки суспільств і держав. Виникнення широкого спектру факторів, що загрожують безпеці перехідних суспільств, вимагають здійснення їх структуризації, виявлення домінант в сучасних умовах, ранжування їх за ступенем заподіяння можливого збитку національним інтересам держави тощо, що й зумовлює актуальність даної теми¹. Особливе місце серед таких домінант посідають ментальні фактори національної безпеки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема факторів впливу на забезпечення національної безпеки присвячено чимало праць від європейської класики до сучасних наукових розробок. Дана проблематика привертає увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників різноманітних галузей соціального знання. Інтерпретація факторів впливу на стан національної безпеки останніми роками стала надзвичайно популярною і використовується настільки широко й всебічно, що досить часто буває неможливим усвідомити їх сутність. Однак ментальні фактори часто залишаються поза увагою дослідників, що свідчить не на користь цілісності концепцій національної безпеки.

Мета статті є конкретизація місця й ролі ментальних факторів впливу на стан національної безпеки перехідних соціумів.

Як уже неодноразово відзначалося автором, стан стійкості соціальної системи стосовно зовнішніх і внутрішніх несприятливих впливів визначає і характеризує безпеку суспільства, особистості і держави [1-3 та ін.]. Тому забезпечення безпеки соціуму пов'язане, у першу чергу, з виявленням факторів соціальної визначеності і цілісності, вичленовуванням тих суспільних компонентів, захист яких є пріоритетним. Втрата визначеності і стійкості суспільної системи або іншої значної спільності людей означає, насамперед, втрату нею своїх соціальних архетипів, розпад ядра даної спільності. Отже, державна діяльність (політика) у сфері безпеки повинна бути зорієнтована на опрацювання системи заходів для збереження і зміцнення постійних елементів, констант соціальності. Іншими словами, мова йде про діяльність, спрямовану на утримання якісної визначеності суспільної системи і її основних складових. Звідси випливає також, що та діяльність, що ігнорує сформовані в суспільстві соціальні архетипи або спрямована на їхнє радикальне ламання, являє собою серйозну небезпеку, призводить до послаблення (руйнування) ядра даної соціальності, підриває основи безпеки особистості, суспільства і держави.

Отже, не потребує доказів, що взаємодія і взаємозв'язок між ментальністю людей і сферою національної безпеки існує. Але такий прямолінійний зв'язок порушується, коли ми робимо спробу заглибитися в пізнання механізму взаємодії між ментальністю та безпекою. Цілком зрозуміло, що ментальність є в цілому статичне відображення влади. Можна навіть стверджувати категорично, що сама ментальність майже не змінюється. Вона ніби архетип, за К.Г.Юнгом, що несе в собі якусь глибинну інформацію, що врешті решт "оживає" в кожному новому поколінні і це відбувається на протязі десятиків та сотень років.

Сьогодні в усьому світі поширюється ідея громадянського суспільства. Вона несе в собі вдало сформульовану потребу людини в свободі, рівності, братерстві, справедливості. Ці потреби зовсім не є новими. Так чи інакше, вони сформульовані в головних світових релігіях, над ними працювали філософи за стародавніх часів, Нового часу і Новітнього. Концепція громадянського суспільства, яка переборює вади державності та самоврядування, наприкінці XX століття розповсюджується у країнах усього світу і надзвичайно сильно впливає на менталітет людей [4-7].

Зрозуміло, що зміни в суспільному устрої держав перехідного типу не відбуваються тільки спонтанно, "знизу". Ці зміни провокуються елітами всіх країн. Саме еліти спроможні формулювати раціональні конструкції співвідношення держави, громадянського суспільства та демократії. І коли такі конструкції у вигляді ідей, що відповідають потребам населення, з'являються на світ, тоді відбуваються зміни в житті країни. І хоча ментальність є надзвичайно консервативною, все ж зміни відбуваються. Очевидно консервативність, статичність ментальності залежить не тільки від наявності можливостей для мислення кожним індивідом, а і "мислення" за готовими рецептами державних спеціалістів. Адже мислення як необхідний атрибут громадянина неможливе, якщо відсутні різноманітні зразки, сценарії, схеми уявлень, ідей, теорій в тих чи інших сферах людського життя. Коли мова йде про взаємодію ментальності та безпеки, тоді слід бачити цей процес в більш широкій картині людського буття. Це можна зробити через розкриття картини

¹ 1 Тема даної статті безпосередньо пов'язана з соціально-філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР "Соціально-філософські і філософсько-правові проблеми розвитку суспільства", яку здійснює кафедра філософії Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого (державний реєстраційний номер 0186.0.070870), а також з науковими проблемами, над якими працює автор статті в межах дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук.

1 Згадаймо, як відбувалася в СРСР "Перебудова". Спочатку елітою була сформульована необхідність докорінної зміни життя і прискорення розвитку економіки та інших суспільних сфер. Коли ця ідея була прийнята людьми, тоді і відбулася корінна зміна людського життя, а ця зміна внесла в ментальність жителів СРСР нові риси.

функціонування всієї владної структури країни, про яку ведеться мова, і регіону, який досліджується.

Що ж стосується дослідження суспільства перехідного типу і дії в ньому владних структур, то слід установити ті опорні точки, з яких ведеться дослідження. В нашому випадку є декілька таких методологічних опор, з яких ми могли б досягнути ідею розвитку громадянського суспільства в перехідних соціальних системах та її впливу на ментальність конкретних суспільних утворень. Розглянемо цю проблему на декількох рівнях.

Існують точки зору, що громадянське суспільство з одного боку – рух, а з іншого – інституція. Перше – як своєрідний процес встановлювання громадянського суспільства; друге – запровадження, інституціональна його версія. Але співвідношення між цими формами не співпадає за часом. Деякі форми інституціоналізації припускають виникнення рухів, ініціатив, які в свою чергу не ставлять за мету перетворитися в установи, тоді як для інших – це головна мета і між такими формами існує різниця, яка виплескується або як революція, або як громадянська непоко́ра.

На рівні політики досвід здійснення перехідних процесів в країнах з активними суспільними рухами навчає тому, що одне громадянське суспільство не може зробити зміну правлячих режимів. Це відбувається тому, що в ході боротьби за владу всі дії зосереджені в руках еліт, які, як правило, недовіряють і негативно ставляться до ініціатив знизу, але досвід показує, що в ході революції і пореволюційних перехідних процесів має місце переміщення дій на рівень політичних еліт, контр еліт, політичних партій. Тільки ці партії та еліти можуть вести переговори та вирішувати стратегічні задачі, складати угоди і розробляти погодження з елітами минулих режимів. З цього витікає, що в перехідні періоди існує два рівні життя суспільства – громадський і політичний [1, 8–10]. Від взаємодії цих рівнів залежать перспективи розвитку демократії в країні.

Але взаємодією між громадським і політичним рівнями життя суспільства справа не закінчується, якби того не хотілося багатьом політикам. Аналогічно необхідно відрізнити і економічне суспільство, яке виділяється на основі форм власності, і суто економічні асоціації, коли і перші, і другі відрізняються від політичного суспільства. Політичне суспільство виділяється на основі виборчого права і політичних партій, які відрізняються від громадського суспільства, а те, в свою чергу, виділяється на основі прав в галузі комунікації, і воно теж відрізняється від громадських асоціацій та рухів, без яких громадянського суспільства не існує. Зрозуміло, що така конструкція розуміння громадянського суспільства відрізняється від традиційного дуалізму – держава і суспільство, до якого так звикли наші люди.

Коли ми переходимо на методологічний рівень аналізу понять концепції громадянського суспільства, нас знову-таки переслідують смислові невизначеності, особливо, коли бажаємо отримати відповідь на запитання, що ми визнаємо показником громадянського суспільства? Найперше, що спадає на думку, це те, що асоціаціям, спілкам, групам на місцевому рівні надають стабільність основні права і свободи (об'єднання, збори, свобода слова і приватного життя), а також те, що вони здійснюють свою діяльність в рамках нормативної логіки чи моралі, але тут же виникає проблема, що вся громадськість існує в сферах суспільства – науці, мистецтві, юриспруденції, філософії, релігії і т.д. – доступ куди не може бути демократичним за своєю суттю. Окрім цього, різні асоціації не є одного і того ж рівня, вони різні за масштабами, логікою, за характером організації, інтересами, потребами в самоствердженні і т.д. Далі потрібно відзначити те, що різні партії мають свої погляди на розвиток і формування громадянського суспільства, при цьому ці погляди, виражені в концепціях, можуть істотно відрізнитися майже до протилежностей. Отже, що таке громадянське суспільство – питання, на яке важко відповісти просто, але важко знайти і складне пояснення. Але коли мова йде про громадянське суспільство, незмінним залишається уява про його процес, в якому кожен акт самоствердження та ініціативи окремого індивіда та групи є незаперечним фактом і, як тільки в країні посилюється політична влада і закріплюється право владних інституцій як єдиних носіїв ментальності, тоді громадянське суспільство терпить крах і ментальність жителів, що проживають в такому суспільстві, стає статичною. Саме розвиток ініціатив, воління до самоствердження кожного громадянина і наявність умов для такого самоствердження є підґрунтям до змін ментальності населення, причому не просто анархічного бажання, яке проявляється поза рамками закону, а ментальності, що визначається саме національними традиційними ознаками.

Динамічні зміни в проявах ментальності населення починаються “зверху”. Все починається з того, що групи, які займають високе становище в управлінській структурі, як правило, ставляться до ідеї громадянського суспільства з великою підозрою, хоча в умовах “масової демократії” роблять спробу спрямувати її в потрібне їм русло і використати для контролю над політичним процесом.

Програми більшості демократичних і недемократичних рухів сходяться в тому, що виборці в процесі виборів визначають як склад представницьких органів місцевої влади (самоврядування), так і спрямованість їх виконавчих установ в залежності від своїх політичних переваг. Але, насправді, реалізація гасла забезпечення безпеки залежить від соціальної бази партії та її ментальності.

На регіональному рівні на стан безпеки й динаміку ментальності впливає певне протиріччя теорії і практики забезпечення безпеки. Тут виділяються такі фактори [1]:

- різноспрямовані тенденції співвідношення чисельності “корінних” національностей” та “некорінних”;
- наявність двох і більше мов на території регіону;
- різниця у виробничій інфраструктурі;

- зміни в ієрархії управління тощо.

Протягом останніх 70-ти років політичні еліти деяких країн випробували декілька варіантів організаційної тактики – від “трудова сукупність або асоціація” (Німеччина, Берлінська згода 1918 року) до “співучасті в управлінні” (“Закон про участь найманих робітників в управлінні виробництвом”, ФРН, 1976 рік), від доктрини “людських відносин в промисловості” (США, 1930 рік) до сучасних ідей “виробничої демократії”. Юридичне закріплення ці ідеї знайшли в законодавстві більшості розвинених капіталістичних країн – Норвегії, Франції, ФРН, Швеції, Італії та інших.

Спроби впровадження принципів безпечної життєдіяльності подекуди мають зовсім інші наслідки, аніж ті, на які вони зорієнтовані, оскільки усталений механізм управління й ті групи, що його підтримували, можуть викликати захисну реакцію. Пояснюється це тим, що необхідність підтримувати свої елітні інтереси (які є похідними від ментальних, архетипових) повинна стабілізувати систему відносин, інакше її розлад загрожує її власному існуванню.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що складність проблеми, пов’язаної із соціальними константами взагалі й архетипами та ментальністю, які виявляють себе у сфері безпеки зокрема, полягає, насамперед, у труднощах визначення і виділення тих явищ і типових рис суспільного життя, що виражають неповторні і невіддільні від даного народу якості. Почасті вирішення цієї проблеми лежить на шляху аналізу національного характеру народу як державотворчої нації в тій чи іншій країні трансформативного типу, що виявляється в тих національних традиціях, що безпосередньо впливають на ефективність забезпечення національної безпеки.

Джерела і література.

1. Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Калиновський Ю.Ю., Моїсєєва Н.І. Національна безпека України в етно-ментальному та міжнародному вимірах: Монографія. – Харків, 2004. – 276 с.
2. Дзьобань О.П. Безпека у перехідному соціумі: фактори-константи й варіативні фактори стійкості соціальної системи // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, психологія. – Харків: ХВУ, 2003 – Вип. 3 (18). – С. 69–78.
3. Дзьобань О.П. Стабільність соціальної системи в контексті її безпеки (синергетичний аспект) // Культура народів Причорномор’я (Научный журнал). – 2003. – № 43. – С. 254–257.
4. Бабуркин С. Гражданское общество и национальная безопасность России. – <http://www.prof.msu.ru/PC/book3/bab.htm>.
5. Власть, бизнес и гражданское общество // Общественные науки и современность. – 2002. – № 6. – С. 33–51.
6. Мамут Л.С. Гражданское общество и государство: проблема соотношения // Общественные науки и современность. – 2002. – № 5. – С. 94–103.
7. Лазарева А.О. Ментальні передумови формування громадянського суспільства в сучасній Україні. – <http://www.nauka.dp.ua>.
8. Дзьобань О.П., Байрачна Л.Д. Реляціоністична концепція влади в контексті тенденцій глобалізму // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, психологія. – Харків: ХВУ, 2003 – Вип. 1(16). – С. 43–47.
9. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис. – 1997. – № 4. – С. 6–32.
10. Федотова В.Г. Социальное конструирование приемлемого для жизни общества (к вопросу о методологии) // Вопросы философии. – 2003. – № 11. – С.3–18.

Мормуль О.Г.

ПАМ’ЯТЬ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО ОПИСАНИЯ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ

В настоящее время назрела необходимость в развитии социокультурных процессов на базе которых возможен поиск решения глобальных проблем современности и выявление ряда актуальных задач, характерных для современного социокультурного процесса. Это связано с проблемой деформации памяти, с кризисами в обществе, с актуализацией духовно-нравственных аспектов в культуре и с развитием синергетических процессов. Современное состояние украинского общества взывает к необходимости комплексного исследования памяти как социокультурного феномена, глубокого раскрытия понятий «национальная идея» и «национальная культура».

Цель статьи – рассмотреть основные категории развития культуры и памяти.

Задачи – проанализировать память как методологическое средство описания культуры, а также рассмотреть социокультурное пространство и синергетический процесс в развитии культуры и памяти.

Память – это целостный социокультурный и социально-психологический феномен, объединяющий субъективные и объективные факторы общества, выявляющийся на уровне духовно-практических процессов. Это феномен, посредством кодирования-раскодирования социокультурных знаковых систем раскрывающий условия перехода индивидов от природного, естественного состояния к социуму, с наращиванием новых интеллектуальных и материальных ресурсов. Память – это средство осознания исторического времени как в его общечеловеческом, так и в личностном измерении. По мысли крымского ученого Н.В.Багрова, «У каждого человека есть периоды, когда он должен остановиться и подвести итог прожито-